

DE KAPSIKI VAN NOORD KAMEROEN

Harrie Leyten

Ter inleiding

Het uiterste Noorden van Kameroen is reeds lang bewoond geweest, getuige de archeologische vondsten van terracotta, bronzen beeldjes en munten van de Sao bevolkingsgroep, van meer dan 2000 jaar oud. Er is weinig bekend over de oudste bewoners van het gebied.

De huidige bewoners, migranten uit Noordelijke gebieden van Afrika, hebben zich waarschijnlijk vanaf de 16de eeuw in dit gebied gevestigd.

Gedurende de laatste vijf eeuwen hebben de Fulani, een Islamitisch herdersvolk in de Sahel, hun invloedssfeer uitgebreid naar wat nu Noord Nigeria en Noord Kameroen. Zij stichtten in het Noorden van Nigeria machtige emiraten en sultanaten, als Sokoto en Bornu.

Hiervandaan ondernamen deze Fulani (ook Fula, Fulbe of Peul genoemd) tot in de 20ste eeuw expedities tot diep in het huidige Kameroen. Het belangrijkste doel van deze tochten was het verkrijgen van slaven. De laatste slaven werden rond 1920 geroofd. Omdat deze Fulani gebruik maakten van paarden, vluchtten veel bewoners van Noord Kameroen naar de moeilijk toegankelijke Mandara bergen, waar zij zich beter konden verdedigen tegen de ruiter aanvallen.

Marktplaats Kapsiki (foto H. Leyten)

Noord Kameroen en vooral het gebied van de Mandara bergen is nog maar betrekkelijk kort geleden in contact gekomen met de moderne wereld. Het proces van kolonisering, dat overall elders in West Afrika begon aan het einde van de 19de eeuw, heeft hier nauwelijks invloed gehad. Hoewel de Europese bemoeienis met het uiterste Noorden van het land klein is geweest, heeft het gebied er in veel opzichten mee te maken gehad. De pacificatie van West Afrika, die onder druk van de koloniale machten gerealiseerd werd, betekende het einde van de slavenhandel. In de *scramble for Africa* waren het Duitsers die rond de eeuwwisseling als eerste Europeanen het huidige Kameroen binnentrokken. Het land was tot 1916 in handen van Duitsland, dat echter zijn rechten verloor tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het gebied werd daarna verdeeld tussen Frankrijk (80%) en Groot Brittannië (20%), terwijl na de Tweede Wereldoorlog een debat werd gevoerd of het Engelstalige deel (waaronder Noord Kameroen) moest samengaan met Nigeria, dan wel zich aansluiten bij Frans Kameroen. Na de onafhankelijkheid (1960) werd een referendum gehouden waarbij delen van Noord Kameroen ervoor kozen zich aan te sluiten bij Nigeria. De grens tussen de twee landen is willekeurig getrokken en nog steeds onderhevig aan grenscorrecties. Als gevolg hiervan wonen in Noord Kameroen en Noord Oost Nigeria bevolkingsgroepen met dezelfde cultuur en dezelfde taal.

De Kirdi

In de bergen van Noord Kameroen wonen de Kirdi. Deze naam is hun gegeven door de Fulani en betekent 'heidenen'. De Kirdi in Noord Oost Nigeria worden door hun buurvölker Higi genoemd, opnieuw een weinig flatteuze naam, omdat Higi sprinkhaan betekent.

De Kirdi kennen elkaar echter bij hun clan- of stam namen, zoals Fali, Kapsiki, Mafa, Massa, Mousgoum, Mofou, Matakam, Toupouris, Guidar, Bata, Fata en Podoko. De meeste van deze bevolkingsgroepen zijn betrekkelijk klein en tellen tussen de 10.000 en 15.000 zielen. Alleen de bevolkingsgroep van de Kapsiki wordt geschat op 200.000 mensen. Er worden ongeveer veertig verschillende talen (nog zonder de dialecten) gesproken. Men spreekt daarom van een gefragmenteerde samenleving in Noord Kameroen. Dit heeft alles te maken met de slavenhandel. Bedreigde bevolkingsgroepen zochten in de voorbije vier eeuwen de (betrekkelijke) veiligheid van de bergen als er een slavenjacht dreigde. Veel van deze groepen hebben zich blijvend gevestigd in het berggebied, al durfden zij zich na de 'pacificatie' weer in de vlaktes te begeven. Het is niet verwonderlijk, dat de Kirdi een diepe afkeer ontwikkelden tegen de Fulani, hun aartsvijanden. Omdat de Fulani moslims waren en zich kleedden in de karakteristieke lange gewaden en tulbands, gold deze antihouding ook de Islam en van lieverlee iedere 'vreemde' inmenging van buiten. Dit wordt gezien als een psychologische reden voor de Kirdi om ook de (westers georiënteerde) modernisering lang te hebben tegengehouden, vooral op het platteland.

Toch hebben de laatste tientallen jaren veel Kirdi, vooral in de urbane gebieden, de waarde en het belang van de Islam ontdekt. Handelaren hebben zich gerealiseerd dat zij als moslims gemakkelijker toegang hebben tot markten die ver buiten hun geboortegrond liggen. De islam en daarmee de moslims, worden gerespecteerd in het (internationale) verkeer. Een pelgrimstocht naar Mekka, met de daardoor verworven titel van *el hadj*, levert nog meer respect op. Wie zich bekeerde tot de Islam ging zich kleden als een Fulani en zelfs het Fulani leren spreken. Islamisering wordt in deze streek ook 'Fulanisering' genoemd. Momenteel is de Islam vooral sterk in de stedelijke gebieden, terwijl op het platteland het traditionele geloof nog dominant is.

Handel en de daarbij behorende markten zijn van grote invloed geweest op de modernisering van deze regio. In pre-koloniale tijden bestonden er geen vaste marktdagen. Rondreizende handelaren sletten hun producten in de dorpen die zij bezochten, waarbij zij in ruil daarvoor onderdak en veiligheid kregen. Met het ontstaan van vaste marktdagen groeiden handelscontacten tussen de dorpen die markten organiseerden. Goederen van buitenaf vonden hun weg tot diep in het binnenland. Hiertoe behoorden ook Europese producten, zoals kleding, schoenen, sieraden, gereedschappen, zeep, lucifers en dekens. Sinds de jaren '70 verschenen ook olielampen, zaklampen en transistor radio's. Om deze spullen te kunnen kopen was een geldeconomie nodig. Die werd gevonden in het verbouwen van pinda's voor de markten in de grote steden in het zuiden. Landbouw is het voornaamste middel van bestaan in dit gebied, dat dankzij voldoende regenval voldoende vruchtbaar is. Bovendien hebben de boeren al eeuwenlang een ingenieus systeem van terrasbouw ontwikkeld, waardoor het regenwater langer op de akkers blijft. Hun belangrijkste gewassen zijn: sorghum en gierst voor eigen gebruik en pinda's zowel voor eigen gebruik als voor de verkoop.

Dorpsleven

Dorpsleven Kapsiki (foto H. Leyten)

Het leven van de Kirdi speelt zich af op dorpsniveau. De vele kleine gemeenschappen in dit uitgestrekte gebied hebben nooit een homogene eenheid ontwikkeld met een gecentraliseerd politiek gezag, opnieuw een blijk van de fragmentatie van deze samenlevingen. Het gezag van de dorpoudsten steeg niet boven het dorp uit. Iedere dorpsgemeenschap regelde zijn eigen zaken, zonder veel rekening te houden met naburige dorpen. Hierdoor ontstonden vaak conflicten, soms escalerend in gewelddadige confrontaties, tussen dorpen onderling. Deze 'oorlogen' kwamen in het verleden (de laatste

werden in begin jaren '50 uitgevochten) veel voor. Opvallend bij deze confrontaties was dat zij volledig georganiseerd waren door de verantwoordelijken van beide partijen. De locatie (doorgaans een vlak, open veld) en de tijd werden tevoren in overleg bepaald. Doorgaans vochten niet meer dan tien of twintig mannen aan iedere zijde, gewapend met stokken en met pijl en boog (de pijlen hadden vergiftigde punten), en zich beschermend met schilden van koeienhuid. Opzij van het strijdtoneel stonden de vrouwen hun mannen aan te moedigen. Ook aan de zijkant stonden de smeden, die zich nooit mengden in een gevecht, omdat ze onpartijdig wensten te zijn, maar de vechtenden bijstonden met goede raad, met medische zorg als iemand gewond raakte, met nieuwe pijlen en met vers gif voor de pijlpunten. Kinderen zwermde over het terrein en probeerden pijlen van de vijand te verzamelen. In de meeste gevallen kenden de krijgers van het ene dorp de krijgers van het andere persoonlijk. Wanneer een krijger een aangetrouwd familielid ontdekte in de tegenpartij, probeerde hij een rechtstreekse confrontatie met hem te vermijden. Geen van de twee strijdende partijen had een commandant. Iedere krijger streed op basis van zijn eigen kracht en inzicht. Iedere krijger wist, dat hij gezien werd door de vrouwen van zijn dorp en deed zijn best om zijn reputatie als krijger te versterken. Een gevecht begon doorgaans rond het middaguur en werd afgebroken als de duisternis inviel. Hoewel er altijd gewonden vielen, waren fatale verwondingen zeldzaam. De partij met de meeste gewonden en zeker als een krijger gesneuveld was, zou zeker een wraakactie ondernemen. Zo ontstond een cyclus van onderlinge rivaliteit en wraak tussen dorpen.

Hoewel dergelijke 'oorlogen' al meer dan vijftig jaar niet meer voorkomen in dit gebied, wordt er nog steeds aan gerefereerd. Dorpen ontlenen hun identiteit ten dele aan deze historische gevechtshandelingen. Dorpen hebben zich altijd autonoom opgesteld en willen dat ook tegenwoordig zo houden. Daarvoor zijn zij bereid hun leven te wagen. Ook dorpsbewoners hebben een sterke hang naar individualistisch handelen. Zij accepteren geen gezag van buitenaf, maar staan ook binnen hun eigen gemeenschap kritisch tegenover autoriteit. De oude traditie van 'oorlog' voeren, van het starten van vijandelijkheden, leeft nog voort in de houding van mannen onderling en in de motieven om een conflict te beginnen. Zonder twijfel het belangrijkste motief voor mannen om een conflict te riskeren is te vinden in het ingewikkelde huwelijkssysteem van de Kapsiki.

Huwelijk

Voor een meisje van de Kapsiki of een van de andere bevolkingsgroepen is trouwen en kinderen krijgen een vanzelfsprekende invulling van haar leven. Haar eerste huwelijk wordt gearrangeerd door haar familie en die van de bruidegom. Vooral de vader van de bruid speelt daarbij een belangrijke rol. De Kapsiki zijn patrilineair (vaderrechtelijk) en virilokaal, dat wil zeggen, dat de vrouw intrekt in het huis van haar echtgenoot. Er wordt een bruidsschat betaald door de man aan de familie van de vrouw. Tot zover is er geen verschil met huwelijkssystemen in grote delen van Afrika. Maar als na enige tijd, soms na enkele jaren, de vrouw uitgekeken raakt op haar man en een andere man ontmoet, die zij aardig vindt, verlaat zij zonder enige plichtpleging haar echtgenoot (zij kan al haar persoonlijke bezittingen in één mand pakken en het huis verlaten) en trekt in bij haar nieuwe man. De twee mannen moeten het dan eens zien te worden over de terugbetaling van de bruidsschat. Dit patroon blijft zich herhalen in het leven van deze vrouw en is wijdverbreid bij deze bevolkingsgroepen. Mannen zijn op hun manier bezig om de vrouw met wie zij getrouwd zijn, blijvend aan zich te binden en tegelijk andere vrouwen over te halen bij hen in te trekken. Over weinig zaken in de gemeenschap wordt zoveel gediscussieerd als over het

sluiten en afbreken van huwelijken, over de problemen van het betalen en terugvorderen van de bruidschat. Vrouwen verlaten hun mannen en trekken weg naar een man in een ander dorp, de mannen blijven in hun eigen dorp achter en gaan op zoek naar een nieuwe echtgenote. Een reden voor de mobiliteit van vrouwen is hun economische onafhankelijkheid. Mannen bezitten land maar mogen er geen voedselgewassen op verbouwen. Dat is het exclusieve recht van vrouwen. Mannen zijn eigenaars van hun huis, hun land en de bomen in het veld. Het is hun taak om het huis te onderhouden, muren die geërodeerd zijn door zware regenval, te restaureren, akkers klaar te maken voor het verbouwen van gewassen, en beschadigde terrasmuren te repareren. Sinds in de laatste decennia bepaalde handelsgewassen zijn geïntroduceerd, zoals maïs, tabak, uien en knoflook, mogen mannen deze wel verbouwen. Vrouwen echter kunnen geen land bezitten, maar kunnen beschikken over akkerland zonder het in eigendom te krijgen (ook buiten het bezit van hun echtgenoot; er is land in overvloed dat niemand's eigendom is) en er voedselgewassen verbouwen (zoals pinda's en bonen) die hun eigendom zijn en waarvan zij de meeropbrengst kunnen verkopen. Menige vrouw beschikt door dit systeem over een groter inkomen dan haar echtgenoot. Indien de echtgenoot in staat is een duurzame band op te bouwen met zijn vrouw, zal hij profiteren van de vruchten van haar arbeid, niet alleen omdat ze voedsel verbouwt voor hem en haar kinderen, maar ook omdat zij bereid is hem geldelijk te ondersteunen. Hierbij speelt een rol, dat het eigendom van de man onroerend goed is en hij nooit ver verwijderd kan zijn van zijn bezittingen. De vrouw echter kan overal boeren, ook in een ander dorp (bij een andere man) en zij kan de oogst overal verkopen. Vanuit deze economische situatie is de vrouw mobieler dan de man. Zij buit dit uit in haar huwelijksrelaties. Deze mobiliteit leidt er toe, dat volwassen vrouwen al enkele malen getrouwd geweest zijn en al in verschillende dorpen hebben gewoond en dus beschikken over een groter netwerk van vrienden en kennissen dan hun ex-echtgenoten die gebonden blijven aan hun eigen dorp. Vanwege dezelfde mobiliteit van vrouwen, voelen mannen zich genoodzaakt steeds minstens één vrouw in huis te hebben, die voor hem voedsel verbouwt, kookt en zorgt. Deze polygame situatie heeft voor de vrouwen in het huis opnieuw voordelen, omdat zij elkaars werk kunnen verlichten en een onderlinge vriendschapsband kunnen opbouwen.

Religie

Het begrip 'bovennatuurlijk' is bij de Kapsiki en andere Kirdi groepen onbekend. Zaken die niet onmiddellijk verklaard kunnen worden met de eigen kennis, worden geplaatst aan 'de andere kant van deze wereld', maar zijn met deze wereld verbonden als de twee kanten van een blad papier. De Kapsiki kennen het woord *Shala*, dat zowel God als god kan betekenen, dat wil zeggen een God, die gezag heeft en zaken regelt, en een god, die in ieder individu woont. Ieder mens – aldus de Kapsiki – heeft zijn eigen, persoonlijke Shala: "mijn Shala en jouw Shala doen wat wij doen. Als wij onder de boom zitten, zitten zij. Als mijn Shala steelt, steel ik." Hieruit blijkt hoezeer de religieuze beleving geïndividualiseerd is. Niet alleen individuen hebben een eigen Shala, ook ieder huis en iedere familie. De mens communiceert met zijn Shala door middel van divinatie en offers. Religie besteedt nauwelijks of geen aandacht aan de voorouders. Kapsiki religie is voor de levenden en niet voor de doden (Van beek, p.78). Religieuze activiteiten (zoals het brengen van offers) zijn gericht op de behoeften van het individu in zijn maatschappelijke en politieke omgeving, en vooral op zijn huwelijksperikelen. De Kapsiki houden zich nauwelijks bezig met een hiernamaals.

Divinatie (het woord bestaat niet in het Nederlands; het is afkomstig uit het Engels en Frans: *divination*) kan in het Nederlands omschreven worden als ‘het consulteren van een orakel’. Iedereen die in een probleem terecht gekomen is (het probleem kan liggen in de relationele sfeer, in tijden van ziekte of tegenslag, bij het aangaan van een moeilijke verplichting) kan een beroep doen op de ‘orakeldeskundige’ die namens hem het orakel raadpleegt. Bij de Kapsiki is de orakeldeskundige of divinateur bijna altijd een smid. (Smeden vormen bij de Kapsiki een aparte groep. Zij trouwen uitsluitend met dochters van smeden (endogamie). Smeden hebben naast hun kennis van het bewerken van ijzer en brons, deskundigheid op het gebied van orakels en medicijnen (ook vergiften). Zij zijn ook de begrafenisondernemers van het dorp). Tijdens de séance heeft zowel de ‘divinateur’ als de cliënt een eigen bijdrage. De eerste dient zich te houden aan de van oudsher overgeleverde rituelen, de tweede projecteert (ook al gebeurt dit onbewust) zijn eigen problematische situatie op de rituele handelingen om helderheid te krijgen met betrekking tot zijn bewuste en onbewuste verlangens, frustraties en onzekerheden en om bevestigd te worden in zijn diep gewortelde overtuigingen en normbesef. Deze laatste zijn immers in veel gevallen de aanleiding om een consult aan te vragen (Van Beek, p. 69)

Het brengen van offers is bijna altijd de volgende stap. Divinatie heeft helderheid gebracht in de benarde situatie en instructies opgeleverd over de wijze waarop ‘de andere kant van de wereld’, aan wie de verwarring of tegenslag wordt toegeschreven, weer gunstig gestemd dient te worden. Bijna altijd is een offer de aangewezen weg, in de praktijk meestal een kip. Als na verloop van tijd blijkt dat het probleem (bijvoorbeeld de onvruchtbaarheid van een vrouw) niet verholpen is, wordt na nieuwe divinatie overgegaan tot een groter offer, bijvoorbeeld een geit, waarbij besloten kan worden tot het organiseren van een grotere plechtigheid, waarbij de gehele wijk betrokken wordt.

Bij de Kapsiki is het bekendste orakel dat van de krab. De cliënt gaat ’s ochtends vroeg naar het huis van een smid die gespecialiseerd is in deze vorm van divinatie. De smid neemt een pot met zand, dat hij vochtig maakt, plaatst daarin stokjes die de cliënt en zijn familieleden voorstellen, en legt er enkele stukjes van de kalebasvrucht tussen. Dan haalt hij de krab uit een andere pot, meldt het dier waarom de cliënt hier is en wat hij wil weten, en plaats de krab in de pot, die hij afdekt met een potscherf. In het kwartiertje dat zij moeten wachten op het werk van de krab, praten de smid en zijn cliënt over koetjes en kalfjes. Dan opent de smid de pot en bestudeert de veranderingen die de krab heeft

Kraborakel met divinateur (foto H. Leyten)

aangebracht. Dit leidt tot het formuleren van een nieuwe vraag en de procedure wordt opnieuw in gang gezet. Iedere verandering in de pot heeft een betekenis, die door de smid geduid wordt. Aan het einde van de séance (die doorgaans meer dan een halve

Divinateur aan het werk met krabschaal en krab (foto's H. Leyten)

dag duurt) weet de cliënt waarom hem deze tegenslag is overkomen, welke risico's in de toekomst dreigen en welke offers vereist zijn om alles weer in goede banen te leiden. Uit dit verslag kan de conclusie getrokken worden, dat de smid slechts een medium is, die de betekenissen duidt die door de krab zijn aangegeven. In werkelijkheid kent de smid zijn cliënt zeer goed en calculeert de persoonlijke omstandigheden in zijn advies.

Gebruikte literatuur:

- Beek, Walter E.A. van. *The Kapsiki of the Mandara Hills*. Waveland Press, Inc. Illinois. 1987.
- Gebauer, Paul. *Art of Cameroon*. The Portland Art Museum, Oregon. 1979
- Konings, Piet. *Geschiedenis van Kameroen*.
- Schaedler, Karl-Ferdinand. *Afrikanische Kunst. Von der Frühzeit bis heute*. Wilhelm Heyne Verlag. München. 1997
- West, Ben. *Cameroon*. Bradt Travel Guides. 2008